

ספר על רדיפת היהודים בהונגריה

צבי ארז

ד"ר ליוויה רוטקירכן היא היסטוריונית ידועה של תקופת השואה. את המוניטין שלה רכשה כבר בספרה הראשון: חורבן יהדות סלובאקיה (בהוצאת יד ושם 1961). ספר זה הוא — כידוע — "תאור היסטורי בתעודות" — אשר המבקרים שבחוהו, ובצדק. עתה הופיע חיבור נוסף מאת ד"ר רוטקירכן בשם "התפתחות האנטישמיות ורדיפות היהודים בהונגריה בשנים 1920—1945". חיבור זה מהווה מעין הקדמה לספרו של משה זנדברג: "שנה לאין קץ". (בהוצאת יד ושם). יש להצטער שעבודתה החדשה של ד"ר רוטקירכן מקוטעת היא, חסרים בה פרטים חשובים הנוגעים לפרשה העגומה שבה היא דגה. למרבה הצער רחוק החיבור מהיות נקי מאידיוקים. בצדק מקדישה המחברת פרק מבוא על קורות היהדות וארץ הונגריה למן שנת 1867, היא שנת "ההתפשרות" בין הצמרת השליטה בהונגריה לבין הקיר"ה¹. (ע, 7) טיעונה של ד"ר רוטקירכן שהליבראליזם ותפישת "האבירות" ההונגריים הפכו להיות לזרם הרוחני השליט איננו מבוסס כלל ועיקר. ההונגרים היו האחרונים מבין מורדי "אביב-העמים" שהניחו את נשקם, אך הכוחות האמיתיים שיכלו לשמש נושא-ידגלו של הליבראליזם היו מעטים וחלשים, בורגנות ליבראלית הונגרית — כמעט ולא היתה. לכשקמה — ועוד נצביע על כך להלן — היא לא היתה הונגרית. השלטון האמיתי נשאר גם לאחר 1867 בידי כת שמרנית של בעלי-אחוות. אם לשלטונה של כת זו יצאו מוניטין הרחק מעבר לגבולות הונגריה, הרי זה רק בשל דיכוי לאומי ומעמדי תקיף ועקבי שהפעילו ושבתיצאותיו היגרו כמעט שני מיליונים מנתיני הונגריה אל מעבר לים בפחות מחצי-יובל שנים². לעומת תושביה המקוריים של הונגריה שעזבוה מחמת הלחץ הפאודלי, התחילה להגיע אליה

1. בעקבות דיכוי מהפכה 1848-49 שלטו האוסטרים ללא-מצרים בהונגריה. המשבר המדיני הצבאי והחוקתי של המונרכיה הלך והחריף משך שנות ה-50. מפלות צבאיות תכופות אלצו לבסוף את מעצבי מדיניותה של אוסטריה למצוא בסיס של הבנה עם הונגריה ובכך להשתית את המדיניות האוסטרית בכיוון הבאלקאן, לאחר גרוש אוסטריה מן הברית הכל-גרמנית. ההסכם המדיני שהושג ב-1867 מכונה בהונגרית: Ausgleich בגרמנית: kiegyezés (בתרגום לעברית: "ההתפשרות").

2. גדולי הרוח האירופיים כטולסטוי ובירנסון ורבים אחרים גינו בחריפות את הדיכוי הלאומי האכזרי שהיה נהוג בהונגריה.

רדיפות היהודים בהונגריה

הגירה יהודית הולכת וגוברת. ד"ר רוטקירכן סבורה שמרבית המהגרים מוצאם מגליציה, (ע' 8) אך היא מתעלמת משתי עובדות דמוגרפיות, המצויות דווקא בספרים שעליהם היא מסתמכת ברשימה הביבליוגרפית המופיעה כנספח למחקרה. העובדות הן: יהודים הגרו להונגריה גם מן המערב, משאר ארצות הכתר הקיסרי האוסטרי ואף מן הדרום, ארצות חצי האי הבלקאני, במספרים לא מבוטלים כלל. הריבוי הטבעי הניכר של יהודי הונגריה שלפני 1914 אף הוא עובדה שאין לפסוח עליה.³

בצדק יכולה להישאל השאלה: כיצד עלו ושגשוגו היהודים בארץ פאודלית כהונגריה, עד שהם ניסו להדמות למדיארים אמיתיים" (שם). הישוב היהודי בהונגריה גדל ושיגשג משום שלא היתה כהונגריה ארץ אירופית אחרת, בה ניתנה ליהודים דריסת-רגל כה מכריעה בכלכלה הלאומית. בגלל תנאי ההתפתחות המקומית המיוחדת — שנאת המקצועות האזרחיים המובהקים ע"י המעמדות "ההסטוריים" ההונגריים — יכלו יהודי "ארץ הגר"⁴ לחדור ביתר קלות ולמלא את החלל הכלכלי-המסחרי שבה. ובהעדר מתחרים, מילאו יהודי הונגריה את רוב העמדות בכלכלתה, תחילה בדרג נמוך, ומאוחר יותר העפילו עד לצמרת. עם זאת המוני בית ישראל בהונגריה מעולם לא איבדו הזהות הלאומית. המחברת נוקבת אמנם בשמותיהן של כמה וכמה משפחות הונגריה-יהודיות שהשתלבו באצולה, אולם הללו היו רק בודדים, שעפי"ר המירו את דתם במחיר כרטיס-הכניסה אל החברה ההונגרית. לא נכחיש את עובדת ההתבוללות ההמונית, אך היא נשארה בגדר שאיפה בלבד. בעיני הסביבה, תהיה זו הונגריה או מאוכלסת ע"י המעוטים הלאומיים הרבים, המשיכו היהודים חרף כל מאמציהם להיחשב יהודים. רק היהודים היושבים באזורי הספר, שבהם התנהל במשך כל קיומה של המונרכיה מאבק לאומי עז, נחשבו בעיני הרשות — (לטובת הענין הסטאטיסטי של העם השליט) כהונגרים.

ציינו, ולו במילים ספורות, את אופיה המתסיס של השתתפות יהודים בכלכלת הונגריה. להשתתפות הולכת וגוברת זו היו כמובן השלכות תרבותיות-מדיניות לא מעטות. לא רק התעשיה נוצרה ופותחה בחלקה ע"י היהודים, לא רק דרכי המסחר שוכללו ושופרו על-ידם, ולא רק לבנקאות במובנה החדש ניתנה תנופה ע"י היהודים. נוצרה גם תרבות עירונית והאינטליגנציה היהודית הצעירה נידבה רבים מבניה לזירת המאבק שהלך והחריף בה. ד"ר רוטקירכן כמעט שאיננה מזכירה כל זאת. מחולל הציונות, הד"ר הרצל, שהיה יליד הונגריה אולי לא התכוון למציאות ההונגרית של ראשית המאה הזאת בכותבו: "... אם אנו עולים, עולה ומתעצם עמנו כוחו של הממון. אם אנו יורדים נעשים אנו לסמלי המפלגה המהפכנית הפרולטרית..." דבריו הולמים עד מאוד מציאות מוזרה זו בהבדל יחיד: לא רק סמלי צבא-המהפכה נתגייסו מקרב יהודי הונגריה. מתוכם כמה כמעט כל ההנהגה המהפכנית אשר בברית עם המעוטים המדוכאים, התיצבה בראש מעמד הפועלים שהתהווה רובו ככולו מיוצאי הכפר, — כדי למוטט את המשטר הפאודלי.

מהפכת 1918 ומשטר הסובייטים ב-1919 היו נסיונות קצרי-ימים שלא הצליחו לגבור על השמרנות. חלקם של יהודי הונגריה בפרק ההיסטורי הזה ידוע היטב, בחיבורה של ד"ר רוטקירכן אין הוא ניכר. מיד היא עוברת לדון על חוזה טריאנון⁵ שביתר את הונגריה ההיסטורית (ע' 9) למען

3. נתונים מענינים על ארצות המוצא של המהגרים היהודים להונגריה מצויים בספר:

Braham R. L.: Hungarian-Jewish studies (New-York/1966)

Ujvári. Péter: Magyar Zsidó Lexikon (Budapest/1929)

4. "ארץ הגר" הוא כינוי להונגריה בספרות התורנית של התקופה.

5. הסכם-השלום לאחר מלחמת-העולם הראשונה נחתם בארמון טריאנון Trianon בסביבת בירת צרפת.

האמת יש להוסיף כי לא רק צ'כוסלובקיה, רומניה ויוגוסלביה קיבלו שטחים הונגריים — גם אוסטריה איטליה ופולין היו שותפות לחלוקה. מאות אלפי פליטים הונגרים זרמו מן השטחים „הגדולים“ אל ארץ-האם. היו אלה אנשי הממשל ההונגרי ובני-משפחותיהם, שנאלצו לשלם את המחיר של מדיניות-המעוטים הנפסדת⁶. ד"ר רוטקירכן קובעת בפסקנות, שפליטים אלה „החלו במאבק על מקורות פרנסה, שהיו תפוסים על פי רוב בידי היהודים“ (שם). לדעתי אין זו כל האמת. הפליטים נשאו עיניהם להשתלבות במנגנון המדינה בראש וראשונה, הרי מדינה זו שרתו בעבר, זה היה מקצועם. ואילו במנגנון המדינה ורשויות השלטון המקומי כמעט ולא נמצאו יהודים לאחר 1919. מירב מעמדותיה של יהדות הונגריה היו מאז ומתמיד, גם לאחר עליית המהפכה-שכנגד לשלטון, בתחום המסחר, הכלכלה והמקצועות החופשיים. חוד המחץ של הפליטים ושל הציבור ההונגרי הופנה נגד בתי-האולפנא של המקצועות החופשיים: המכללות. המחברת מציינת את חקיקת חוק NUMERUS CLAUSUS (הנוגע לאחוז הסטודנטים היהודים), אבל מתעלמת מתוצאות ההגבלה, שכפה על אלפי סטודנטים יהודים בני-הונגריה לימודים בניכר. היא מציינת כי במשך עשר שנות שלטונו של ראש-ממשלה מתון לא היתה הפליה נוספת⁷. אך למרות צימצום מספר היהודים המתכשרים למקצועות החופשיים, לא עברה שנה אקדמאית שבתחילה כבהמשכה לא היו פורצות מהומות אנטי-יהודיות במכללות⁸. ראשיה היהודים של הכלכלה ההונגרית אמנם לא נפגעו במישרין, אך לחצם של ההונגרים בתחומי המסחר הזעיר והבינוני, (לדוגמא: סרוב שלטונות המחוזות השונים לאשרי ולהחדש רשיונות-מסחר של הסוחרים היהודים בכפרים, אם לא להזכיר כלל הוצאת רשיונות חדשים!) הלך וגבר גם בימי המתינות כביכול.

אין אנו מוצאים בחיבורה של ד"ר רוטקירכן תמונת ההרכב הסוציאלי של יהודי הונגריה. לו היתה עושה כך לא היה מנוס מלהוכיח, כי לאחר 1919, אפילו שנים רבות לפני שצלה של גרמניה הנאצית החל מכסה את השמש בהונגריה, הלך ונהרס באופן שיטתי מטה-לחמם של אלפים ורבבות מבני-עמנו, סוחרים-זעירים, פקידים ועצמאיים למיניהם, כאשר המדינה ההונגרית לוחמת בהם בצנעה אך בשיטיות. מאידך אילי הכלכלה, בעלי בתי-החרושת הגדולים ומנהלי הבנקים — לא נפגעו.

מצויים בעבודתה של ד"ר רוטקירכן אי דיוקים אחדים. לדוגמה: לדעתה נבחר עוצר הונגריה ב-21.3.1920. למעשה נבחר העוצר ב-1 במרס 1920⁹. (ב-21 במרס — אבל שנה קודם-לכן, 1919, הוכרז על הקמת שלטון המועצות בהונגריה...). שכנתה של הונגריה במערב, אוסטריה, סופחה ע"י

6. אכרים ופועלים, בני הלאום ההונגרי לא עזבו את מקומות מגוריהם. הם העדיפו לחיות תחת שלטון זר כמעט לאומי. לא כן אנשי המנהל ההונגרי, אבירי הדכוי מאתמול שלא רצו להשתלב ולהיות כנשלים. בארץ-האם ההונגרית היו היסודות האלה למאגר האנושי העקרי של שאיפת הנקם והשיבה ההונגרית.

7. הכוונה לרוזן אישטוואן בטלן gróf Bethlen István שכהן כראש-ממשלת הונגריה מ-1921 ועד 1931.

8. היתה שיטה בדוקה כיצד לארגן מהומות במכללות: תלמידי הפקולטות השונות, „החליפו“ אולמי ההרצאות, לדוגמא: תלמידי הפקולטה לרפואה היהודים נתקפו ע"י תלמידי המשפטים. הסטודנטים להנדסה הוכו בידי פרחי-הרפואה הוטרנאריית וכיו"ב. המשטרה שהוזמנה לדיכוי המהומות לא הורשתה להכנס לשטחי המכללות, כי הן נהנו משלטון עצמי. ראשי האוניברסיטאות לא העיזו להפעיל את נותריהם להגנת התלמידים היהודים...

9. ראה ע' 25 בספר: Macartney, C. A.: October Fifteenth I-II. Edinburgh/1961. (להלן: מקרטני א' — או ב').

רדיפות היהודים בהונגריה

גרמניה הנאצית ב־13 במרס 1938, ולא יומיים קודם־לכן כפי שטוענת המחברת ¹⁰ (שם). הלחץ המדיני למען הגברת התחיקה האנטי־יהודית הלך וגבר עוד קודם־לכן. עתה הוגבר באמצעות השראה במישרין שמעבר לגבול המערבי. החוק „היהודי“ הראשון הוגש לפרלמנט ההונגרי ב־2 באפריל 1938 ¹¹ (ולא בחודש מרץ כטענת ד"ר רוטקירכן (ע' 10)). עוד קודם־לכן נתעורר ויכוח על גודל הרכוש היהודי וחלק היהודים בהכנסה הלאומית ההונגרית. המחברת מזכירה זאת ומציינת ש־20 עד 25% מהרכוש הלאומי היו באותה התקופה בידיים יהודיות. היא מוסיפה שהיו שהעריכו חלקם של היהודים בשליש מן הרכוש הלאומי (ע' 11) אך כל ההערכות הללו הן מעשי־ידי סטטיסטיקאים ועתונאים אנטישמיים למיניהם. ¹² האמת מצויה שחור על גבי לבן בספרים, עליהם ההיסטוריונית מסתמכת. מדוע אין היא מביאה לידיעתנו פרט חשוב כהתפלגות ההכנסה השנתית של המשפחות היהודיות? ¹³

המחברת סוקרת את הכוחות הפרלמנטריים, לרבות עמדות הכנסיות הנוצריות בשעת הדיון באותו החוק „היהודי“ הראשון (שם). נתעלם נא מן הטעות (שיכולה להיות סמאנטית גרידא, עם זאת לא מהוייבת־המציאות), בה נוקטת המחברת בבואה לכרוך ביחד את שתי הכנסיות הפרוטסטנטיות בהונגריה תחת הכינוי „הכנסיה האוונגלית“. לאמיתו של דבר היתה כנסיה רפורמאטית, והיא הגדולה ליד כנסייה אוונגלית, השותף הזוטר באגוד הכנסיות הפרוטסטנטיות. ברם נעוות את האמת אם לא נבהיר את עמדתן המשותפת של שלוש הכנסיות הנוצריות בהונגריה בשעת הדיון הפרלמנטארי. הקתולים הרפורמאטים והאוונגלים הצביעו בעד אשור חוק האפליה, מתוך נמוק שדוקא אישור החוק ימנע החרפת השאלה היהודית ובצורה זו יסייע דוקא החוק האנטי־יהודי לבלימת האנטישמיות... מאוחר יותר נתברר לכל, לרבות נסיכי הכנסיות הנוצריות, עד כמה המורה היתה עמדתם המוטעית.

ד"ר רוטקירכן כותבת על האופוזיציה (המתונה והשמאלית), של הפרלמנט ההונגרי. נכון שהסוצ' יאלדמוקרטים והליברלים, (לרבות צירים מלוכנים בודדים בבית העליון של הפרלמנט), התנגדו לחוק. אבל המחברת מרחיקה לכת ומגלה לנו, כי גם מפלגת האיכרים הועירים התנגדה להפליית היהודים (שם). למעשה רק צירים בודדים מן המפלגה הזאת שללו את החוק, אך מנהיג המפלגה ורובם המוחלט של ציריה בפרלמנט, העניקו „תמיכתם הנלהבת“ להצרת זכויות־היסוד של יהודי הונגריה. ¹⁴

חוק אנטישמי נוסף, השני במנין, נחקק במשך 1939. שנה זו הביאה להגברת כוחות הימין הקיצוני ההונגרי. כל מפלגות הימין הקיצוני הזה, ולא מפלגת „צלב־החץ“ הנאצית בלבד ¹⁵ זכו ב־750,000 קולות בבחירות של 1939 (ע' 12). ד"ר רוטקירכן קובעת שמספר הבוחרים הזה שווה ל־4.9% מכלל האוכלוסין. חשבון מטמטי פשוט יקבע איפוא מספר אוכלוסי הונגריה ב־1939 כ־15.3 מיליון. החל

10. ראה ע' 487 Adám-Juhász Kerekes: Magyarország és a második világháború Budapest/1959

וכן ע' 817 Huber-Müller: Das III Reich München/1964

11. ראה ע' 218 מקרטני א'.

12. בין השאר „הצטיינו“ בנפוח הנתונים אלאיוש דולאני קובאץ' ומטיאש מטולצ'י — Dolányi — Kovács Alajos — Matolcsy Mátyás

13. ראה ע' 59 בספר: Lévai J.: Zsidósors Magyarországon Budapest/1948 (להלן ליואי).

14. מנהיג המפלגה היה טיבור אקהרדט — Eckhardt Tibor על עצם הענין ראה ליואי, ע' 30.

15. בגלל סיבות אישיות ואחרות נשאר הימין הקיצוני מפולג בין מפלגות רבות למעשה עד לעלייתו לשלטון ב־15 באוקטובר 1944, עת התאחדו כל מפלגותיו.

משנת 1938 ועד מחצית 1941 ספחה הונגריה שטחים לא מעטים מאלה שהיו קודם ל-1918 בשליטתה.¹⁶ אולם יחד עם אוכלוסי השטחים האלה, שמקרבם לא השתתפו כל בוחרים בבחירות ב-1939, לא מנתה הונגריה בשנת הבחירות אלא 11 מיליון תושבים לכל היותר. המסקנה פשוטה: האחוז של תומכי הימין הקיצוני באוכלוסיה צ"ל 6.8% ובכך אין מתגלית עדיין המציאות המדינית כולה. מאות אלפי תומכי הדעות הגזעניות היו משוללי זכות הבחירה בשנת 1939.¹⁷

פרק מיוחד מקדישה המחברת לפלוגות העבודה היהודיות, אליהן גויסו השנתונים של הגברים היהודים, חייבי-גיוס, ואף מעל גילאי-חובת השרות הצבאי (ע' 13). לדעת ד"ר רוטקירכן הוכרז גיוס כללי בהונגריה ב-25 במאי 1940. בדקנו בכל הספרים המופיעים בנספח הביבליוגרפי וכן נעזרנו בחמר נוסף ובשום מקום לא מצאנו סמוכין לטענה זו.¹⁸ המחברת טוענת כי עסקני השמאל וחייבי-הגיוס מקרב המעוטים הלאומיים התחלקו בגורל היהודים שגויסו לפלוגות העבודה, וגם היסודות הלא-נאמנים האלה לכתר ההונגרי גויסו החל מ-1940. האמת היא שד"ר רוטקירכן מקדימה את מועד הגיוס שלהם ביותר משנה. היא עוד מוסיפה שגם אנשי הימין הקיצוני גויסו לשרות העבודה. כאן הופכת תכנית — שמסיבות מובנות, בין השאר פחד מפני הגרמנים לגעת בבני-חסותם, ואולי עוד יותר משום השליטה הבלתי-מעורערת של חסידי הנאצים במשרד ההגנה ההונגרי, מעולם לא בוצעה — „למציאות" שאין לה אחיזה או עדות מסייעת בשום מסמך.

שנת 1940 הביאה להגדלה נוספת של שטח הונגריה, הפעם צורפה אליה טרנסילבניה הצפונית בתוקף סכומי הבוררות השניה בוינה. גם האוכלוסיה היהודית של הונגריה גדלה. המחברת מוסרת על „כמה עשרות אלפי יהודים", שהתגוררו בשטחי הסיפוח החדש (ע' 14). לפי המפקד הרומני של שנת 1930 גרו בטרנסילבניה הצפונית לא פחות מ-138,885 (!) איש שהצהירו על השתייכותם ללאום היהודי!¹⁹ מותר לנו להניח כי אלפי יהודים נוספים הצהירו שם שהם בני הלאום ההונגרי, הרומני, הגרמני וכיו"ב. מכל מקום אומדנה של היסטוריונית אינו נכון.

כעבור שנה, היינו ב-1941, ספחה הונגריה כמה ממחוזותיה הצפוניים של יוגוסלביה. (שם) ד"ר רוטקירכן סבורה כי גם מחוז באנאט עבר לשלטון ההונגרי. האמת שונה: הבאנאט מעולם לא צורף להונגריה, אלא נתכונן בה ממשל גרמני מקומי, בלתי-תלוי בארצות הסמוכות, (הונגריה, רומניה וסרביה הכבושה). מבין יהודי יוגוסלביה היו יהודי הבאנאט הראשונים שהושמדו באכזריות ע"י שכניהם הגרמנים.²⁰

16. בעקבות הסכם הבוררות, הראשון מסוגו שהושג בוינה, ספחה הונגריה חלק מצ'כוסלובאקיה הדרומית בנובמבר 1938. במרס 1939, עת חיסלו הנאצים את שארית צ'כוסלובקיה, חילקה הונגריה את רוסיה התת-קרפטית (רוטניה), בין סלובקיה (העצמאית) ורומניה. בספטמבר 1940 נערכה פעם שניה בורות בוינה. הפעם ספחה הונגריה את טרנסילבניה הצפונית. באפריל 1941 תקפו הנאצים את יוגוסלביה. גם ההונגרים עטו וספחו כמה ממחוזותיה הצפוניים.

17. בשטחי הספוח החדשים מעולם לא נערכו בחירות. צירי האזורים האלה הצטרפו ללא בחירות לפרלמנט ההונגרי. אם מנכים איפוא מספר אוכלוסי השטחים המסופחים (2 מיליונים), וחוזרים על החשוב מגיע % תומכי הימין הקיצוני בבחירות 1939 ל-7.3% !!

18. אולי מתכוונת המחברת לתאריך אחר, אך דומה. ב-25 באוגוסט 1940 גויס כל הכוח הצבאי ההונגרי (3 גייסות), והוצב על הגבול ההונגרי-רומני כדי להוות לחץ על רומניה, עמה התנהל אז מו"מ דפלומטי מייגע בעניין מסירת צפון-טרנסילבניה. אותה שעה נקראו אל הדגל כ-400,000 איש. היהודים אורגנו בפלוגות מיוחדות, סגני מפקדי הפלוגות הללו היו באותו הזמן קצינים יהודים, עפ"ר לוחמי החזית ממלחמת העולם הראשונה. ראה ע' 418 מקרטני א' ועוד ע' 51 ליואי.

19. ראה ע' 423 מקרטני א'.

20. ראה ע' 43 ליואי.

רדיפות היהודים בהונגריה

ב־1941 מגיעה הונגריה לשיא התפשטותה. המחברת קובעת מספר בני דת־משה באותה התקופה ב־725,000, שהם 4.9% מכלל האוכלוסיה (שם). הפעם הביאה היא גם את המספר המוחלט של אוכלוסי הונגריה: 14,683,323 ובכך סותרת את הנתונים המספריים המובאים על־ידה בע' 12 של חיבורה.

עם פרוץ המלחמה בין הנאצים לבריה"מ מיהרה הונגריה להצטרף אליהם. רדיפת היהודים נמשכה ביתר שאת. והכוונה בראש וראשונה לא רק נגד הפליטים מפולין וסלובקיה, אלא בראש וראשונה פעל „המרכז לפקוח על זרים" נגד היהודים מחוסרי הנתינות ההונגרית. (ע' 15) היהודים הללו, לא אחת אפילו סביהם כבר היו תושבי הונגריה, גורשו לגליציה הכבושה והושמדו שם ע"י עוצבת־מבצע ד' גדודי משטרה מאוסטריה וכוחות הכבוש ההונגריים. היה זה הגירוש הראשון מתחומי הונגריה והמחברת כמעט ואיננה מזכירה זאת.

הצבא ההונגרי בפקוד קציניו השוואבים²¹ רצח גם בדרום־מזרח מחוז באצ'קא, ולא רק בנובי־סאד²² הסרבית, שהיא עיר ולא מחוז (שם), כאלף יהודים. המחברת אינה פוסחת על הגורמים הצבוריים שמחו נגד היחס ליהודי הונגריה. היא מזכירה עתונים אחדים ואישים שונים שהרימו קול מחאתם (ע' 15—16). משום־מה מזכירה היא לטובה עתון של חוגי הבורגנות הבינונית ומתעלמת מעמדתו העקיבה של בטאון המפלגה הסוציאליסטית. בין האישים שבקשו להדוף את הזרם העכור מוצאים אנו את הצייר הסרבי מילאן פופוביץ', שהיה מעין „קביולינג" בפרלמנט ההונגרי. נכון הוא כי ב־1943 היה הוא שהגיש שאילתא בענין טבח נובי־סאד, אך האישי נעצר והוצא להורג כמשתתף־פעולה ב־1946.

במרס 1942 נתמנה ראש־ממשלה חדש בהונגריה²³ (ע' 20). אפשר לחלק תקופת כהונתו לשני שלבים. בראשון, שנמשך עד מפלת הגייס ההונגרי בוורלני²⁴ ושואת סטאלינגרד שרת באמנה את העניין הנאצי ללא־היסוסים. החל מאביב 1943 נתברר לו יותר ויותר שהנאצים ועמם בעלי־בריתם ההונגרים צפויים למפלה. בשלב זה בקש ראש־הממשלה ההונגרי לרפות את הקשר והתלות בגרמניה הנאצית, תוך העלאת מס, שלא היה מס־שפתיים בלבד. לאחר מלחמת העולם השנייה בקש המדינאי ההונגרי, ממש כאדוניו העוצר, להרבות הוכחות, שכל כהונתו הוקדשה להצרת צעדי הנאצים הגרמנים וההונגרים גם יחד. טעון זה אין לו אחיזה במציאות.²⁴ גדולה איפוא ההפתעה שהסטוריונית מנוסה כד"ר רוטקירכן מקבלת אותה ללא היסוס.

חדשים ספורים לאחר כניסת ראש־הממשלה לתפקידו, ביולי 1942, הופרדו צעירי היהודים, בני 12—17, שהיו חייבים בשרות בארגון הטרור־צבאי „לוונטה", משאר אנשי הארגון הזה ותחת הכשרה צבאית־למחצה היה עליהם לבצע עבודות צבוריות שונות בכבישים, מחצבות, יבוש ביצות וכיו"ב. ראשי הונגריה הרבו בנסיעות באביב 1943 (ע' 21). ראש־הממשלה „עלה לרגל" לרומא. הוא נתקבל גם ע"י האפיפיור פיוס ה־12. ד"ר רוטקירכן יודעת לספר שהאפיפיור שבח את הונגריה על יחסה ליהודים. האמת שונה במקצת. האפיפיור שבח את הונגריה על יחסה החם אל הפליטים הפולנים הקתולים!!²⁵

21. שואבים — בני המעוט הלאומי הגרמני בהונגריה. (בגרמנית: Schwaben).

22. נובי־סאד (בסרבית: Novi-sad) היא בירת מחוז וויודינה הסרבי — Vojvodina החלק המערבי של המחוז הזה שסופח ע"י הונגריה נקרא בהונגרית באצ'קא — Bácska.

23. ראה על כן ב־ Saly Elemér: Mozgó veszélyhely Moszkva/1945.

ועוד ב־ György István: Fegyvertelenül a fronton Budapest/1945.

24. אפילו הסטוריון מקורב מבחינת השקפותיו כפרופ' מקרטני לא מסתכן בטיעון זה!

25. קאלאי מזכיר את שבחי האפיפיור בספרו. מקרטני אינו בטוח בכך, אחרת ללא צל של ספק היה מגייס קטע־שיחה זה להגנת עמיתיו־המדינאים ההונגרים!

העוצר נסע אל היטלר וזכה שם להאזין לטענות מרות מפיו, בין השאר על „היחס הרך“ כביכול של ההונגרים כלפי היהודים. הורטי השיב מה שהשיב ומדברי תשובתו מתברר, דבר שהוא בקש להכחיש שנה לאחר-מכן ומאוחר יותר בזכרונותיו, שכבר ב־1943 ידע היטב על הגורל שהנאצים יעדיהו ליהודי אירופה הכבושה.²⁶ ד"ר רוטקירכן אינה רואה צורך להסב תשומת לב קוראיה לעובדה חשובה זו.

השלב העקרי בשואת יהודי הונגריה החל עם כבוש הארץ ב־19 במרס 1944 בידי הצבאות הנאצים. עד מהרה נתכוננה ממשלה הונגרית של משתפי-פעולה נאמנים ללא-סייג על הגרמנים (ע' 23). ממשלה זו מינתה שני מזכירי-מדינה (במשרד-הפנים) — ולא מזכירי-ממשלה כטענת המחברת — „לפתור את השאלה היהודית“.²⁷ עד מהרה החלו גם הגורשים ההמוניים (ע' 24). תחילה רוכזו וגורשו היהודים שהתגוררו באזורי המבצעים הצבאיים.²⁸ אותם ממקמת המחברת בצפון-מזרח הונגריה. לאמיתו של דבר, נתכוננו „אזורי מבצעים צבאיים“ אחרים גם בדרומה של המדינה. מפקדי כוחות-הכבוש הגרמניים נטלו כאן את הפקוד לידיהם במישוריו. מן האזורים האלה שהיו בחזקת סכנת התקפה מצד הפרטיזנים היוגוסלבים, יצאו רכבות הגרוש הראשונות.²⁹

גירושם של יהודי הונגריה בוצע בקצב מסחרר. רכבות הגרוש נעו ללא הרף אל מחנות ההשמדה. המחברת קובעת את מספר המגורשים עד ה־20 ביוני 1944 ב־427,400 נפשות (ע' 24). אין היא מציינת את מקור הידיעה הזאת. נראה לנו כי מספר המגורשים המדויק לא יודע לעולם. מכל מקום המקורות העומדים לרשותנו מספקים מספרי מגורשים השונים מן הנתון של המחברת.³⁰ המועצה היהודית תוארה גם היא בחיבורה של ד"ר רוטקירכן. לדעתנו הרקע החברתי של מרבית חברי המועצה היהודית הכריע מראש את תחום מחשבותיהם, שתדלנותם ופעולותיהם של חבריה (ע' 25). זאת ועוד, בהרכב המועצה — והמדובר במועצת היהודים של הבירה — חלו שינויים אישיים ולהם השלכות חשובות. ד"ר רוטקירכן אינה מתעכבת על כך.

הונגריה התרוקנה מישובה היהודי, פרט ליהודי הבירה ולעשרות פלוגות עבודה של יהודים בגיל הגיוס, שהיו פזורות ברחבי המדינה. שנתונים אחדים של הייב־גיוס, שהיו בדרך-כלל שנתונים צעירים, גייסו אפילו מתוך הגיטאות שחיו לגרוש (ע' 26). משום-מה רואה המחברת צעד זה של הממשלה ההונגרית כחיובי. הוראה שניה של הממשלה קבעה לאנשי פלוגות העבודה היהודים בכל אתר ואתר — ולא רק במפעלים הצבאיים, בנגוד למה שד"ר רוטקירכן טוענת — יחס כאל שבויי-מלחמה.³¹

26. קטעי שיחה היטלר-הורטי ראה ע' 150 מקרטני ב'.

27. יש הבדל ניכר בהונגרית בין תפקיד מזכיר המדינה államtitkár לבין מהות תפקידו של מזכיר ממשלה kormánytitkár.

28. בהונגרית: (—ség) hadműveleti tér.

29. רוסיה התת-קרפטית, טרנסילבניה הצפונית כנפות אחדות לאורך הגבול הדרומי של הונגריה הוכרו כאזורי מבצעים צבאיים. השליטה על האזורים הדרומיים היתה בידי הגרמנים. ראה ע' 259 מקרטני ב' ועוד ע' 467 ליואי.

30. נתוני המחברת שאובים מן הכרוז של המועצה היהודית אל עוצר הונגריה. ראה ע' 75 ליואי. מזכיר המדינה אנדרה Endre אחד מאדריכלי הגרוש ההונגריים קובע את מספר המגורשים עד ל־15 ביוני 1944 ב־662,382 נפשות! (הדו"ח שלו הושמע בישיבות הממשלה ההונגרית ב־21 ביוני 1944). ראה ע' 214–218 ליואי. קצין-הקשור של כוחות הבטחון ההונגריים שהשתתפו ברכוז היהודים בגטאות ובהעלאתם לרכבות הגרוש היה אל"מ ג'נדרמיה פרנצי Ferenczy esendőralezredes ע"פ דו"ח-המבצעים שלו גורשו עד לתאריך הנקוב 410,223 יהודים. ראה ע' 467 ליואי.

31. ראה ע' 53 ליואי.

רדיפות היהודים בהונגריה

עתה הגיע תור רכוזם של יהודי בודפשט, בירת הונגריה כהכנה לגרושם המתוכנן (שם). מעל לעשרים רבבות יהודי הבירה רוכזו בבתים מיוחדים שסומנו בטלאי צהוב. המחברת מקדימה תהליך, שחל מאוחר יותר, שעה שלדעתה הועברו היהודים לרובעים מוגדרים של העיר. רכוז כזה הוחל בו לא ביוני 1944, כי אם 4–5 חדשים לאחר-מכן.³²

צבאות בעלות-הברית המערביות נחתו בחופי צרפת ביום ה-6 ביוני 1944. כעבור זמן מה החלה מתקפת הקיץ של הצבא הסובייטי במזרח. התקרבותה המתמדת של חזית המזרח אל הונגריה גופא והצלחת הנחיתה במערב השפיעו השפעה רבה על אישי-צבא אחדים ועל ראשי הכנסיות ההונגריות (שם). לדעת הד"ר רוטקירכן, היו דוקא גורמים לא-יהודיים אלה שדרבנו את המועצה היהודית להגביר מאמציה — הפעם רק למען הצלת יהודי הבירה. פרק זה דן בהצלחה — הומנית — של יהדות בודפשט הוא אולי הלקוי ביותר מבהיג'ה הדיוק העובדתי. גורמים רבים, לא מעטים מחוץ לגבולות הונגריה יחד עם שתדלנות המועצה שהופעלה הפעם במירב הכשרון, חברו יחד ומנעו מיהודי בודפשט את גורל אחיהם שבערי השדה. חבל שהמחברת לא מפרטת פרשות רוויות-מתח אלה.

תפקיד מכריע בבלימת המגמות של הנאצים ועושי דברם ההונגרים נועד לנציגויות של המדינות הנאוטרליות (ע' 28). הרוח החיה בפעילות דיפלומטית זו היה ראול ולנברג, דיפלומט שבדי מחסידי אומות העולם. רבים פעלו לידו. ד"ר רוטקירכן אינה מזכירה כלל את מעשהו של אנטיפשיסט איטלקי אמין — ג'ורג'ו-חורחה פרלסקה שהשתלט על הצירות הספרדית וצרף אותה אל מאמץ-ההצלה בו השתתפו הצירות של שבדיה, שוויציה והאטיקן ועוד.

במחצית השניה של אוגוסט 1944 נערכה הסתערות שניה של הנאצים, אייכמן ביקש פעם נוספת לגרש את יהודי בירת הונגריה. המחברת אינה מוסרת לא על הניסיון וגם לא על הדיפתו המוצלחת (ע' 29). לו כן היתה מזכירה זאת היתה מבהירה הוכחה נוספת, כי שלטונות הונגריה, לו היו רוצים בכך, היו אוסרים על הנאצים ביצוע תכניותיהם.

אחרי שהגרמנים נואשו מן העוצר שבצורה די חובבנית בקש להכין כניעת הונגריה לפני בעלות-הברית, הדיחוהו וראש מפלגת "צלב-החץ" הושם במקומו (ע' 30). ההפיכה בוצעה ב-15 באוקטובר 1944. תחנת השדור של בודפשט שדרה תחילה את הצהרת העוצר על הכניעה וכעבור זמן-מה את מנשר "מנהיג-האומה" של "צלב-החץ" סאלאשי.

אין ד"ר רוטקירכן מדייקת ביחס לתאריך שחרורם של שרידי יהודות בודפשט. פשט בגדה השמאלית של נהר הדנובה שוחררה ב-18 בינואר 1945 ואילו בודה, בגדה הימנית נותרה בשליטה נאצית עד ל-13 בפברואר 1945, עת סיימו הסובייטים את חסול חיל-המצב הגרמני-הונגרי. לפי המחברת שוחררה בודפשט כבר ב-17 בינואר 1945.

עם שחרור בודפשט נותרו בהונגריה המערבית פלוגות עבודה ואף מגורשים אחרים, מבין יהודי הבירה, שהוסיפו להתענות שם עד לגרושם הסופי לפני בוא הסובייטים.³³ גם פרט זה מבולע במחקר.

לפי מיטב ידיעתנו מחקרה של ד"ר רוטקירכן הוא הראשון מסוגו הרואה אור בשפה העברית על קורות יהודי הונגריה לפני ומשך השואה. שבעתיים חבל אם כן שהמבקש לעיין בפרקים קודמים אלה לא יוכל להעזר במלאכה מוסמכת, על כל פרטיה, כפי שהיתה עבודתה הראשונה של ד"ר רוטקירכן.

32. הבתים בהם רוכזו יהודי הבירה ביוני 1944 היו פזורים על-פני כל השטח העירוני של בודפשט. גטאות הוקמו רק בנובמבר 1944, תחת שלטון אנשי צלב-החץ.

33. בבוא הצבא הסובייטי היו בבירה ההונגרית שני גטאות: הגטו "הבינלאומי", בו רוכזו היהודים בעלי מכתבי-חסות השונים מטעם הנציגויות הנאוטרליות. בגטו "הגדול" היו שאר היהודים. נוסף לשני הגטאות האלה נמצאו אלפי יהודים במקומות מחבוא שונים, חלקם במחתרת. על שחרור שני הגטאות ראה ע' 397 ליואי. על שחרור בודה ראה ע' 399 ליואי.

Hitler was afraid the USSR might take control of the Rumanian oil fields, a step which could stangle Germany's war effort. Moreover, he longed for Russia's natural resources as a counterpoise against the British naval blockade. One may argue that the economic agreement with the Soviet Union provided Germany with the same advantages without resorting to war. However, one has to keep in mind that Hitler's character would not tolerate the thought of being dependent on someone else.

From a military point of view, he considered England to be defeated. Accustomed to Blitzkrieg-campaigns he firmly believed that the same process could be repeated in Russia. A quick defeat of the Soviet Union would free Germany's rear from any menace, if Great Britain should renew the war in the West. Moreover, Hitler meditated upon the reasons why Great Britain, in spite of her desperate situation, would not come to terms. He deduced that England was still expecting increasing support from the USA, and hoped that Russo-German relations would deteriorate. He therefore resorted to Schlieffen's old solution: depriving England of her "continental sword". This meant smashing the Soviet Union. That having been achieved, England would beg for peace and a naval action would become unnecessary. It is obvious that Hitler did not think that he might become involved in a prolonged war in Russia. He reckoned with a Blitz-campaign of three to four months. He considered the German Armed Forces as superior the Red Army in organisation, equipment, and leadership. The Red Army was regarded as possessing a very low capability for battle. The campaign would terminate in the line Archangel-Astrakhan. Germany would hold the conquered territory with up to sixty divisions.

EDUCATION TOWARDS RACIAL VIOLENCE — YOSEF LEVINGER

The author, a teacher and an educator, surveys the Nazi educational methods, their goals and their means of realization. He relies on the vast literature that was written by the holders and the formulators of these racist educational theories. After the author cites a number of outstanding examples of education towards racial violence, he comes to the following conclusion: "It's true that we can't attempt to understand the process of the capturing and reinforcing of governmental power, if we divorce it from the German and international conditions that existed at the time. but if we want to understand the factors which led to the relative stability of the regime, and the source of its continued existence and strength even after outstanding defeats in the war (after El-Alamein and Stalingrad) it is very likely that the success of the inculcation of Nazi education in the masses, and particularly among the youth — will be shown to have played an important role, and perhaps even a decisive one".

TZVI EREZ — surveys Dr. Levia Rotkirchen's work "The Development of Anti-Semitism and the Persecution of the Jews in Hungary during the years 1920—1945" which appeared in the form of an introduction to Moshe Zandberg's book "The Endlessyear" (Yad Vashem — 1966), and makes a number of comments and criticisms.